

Репліка

Михайло Наєнко

ЯРЛИК І ДОНОС ЯК ЖАНРИ ПАРАЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА

Жанри, винесені в заголовок, тримаються винятково на абераціях і переливаннях із пустого в порожнє. Описав, скажімо, чоловік-професор добрий шмат історії літератури... Відчуваючи, що в тому опусі читач почуватиметься так, ніби бреде понад морем, будучи до пояса в піску, він доручає якомусь неофіту-аспірантові (бажано дочці) створити з того опусу щось на зразок “попури на тему”. Текст для цього “розмочується” всілякими прикладами із “живої” літератури, оснащується контрольними питаннями на зразок “перевір себе”, і все це потім видається як посібник для самостійної роботи, скажімо, студента. На світ з’являються, відтак, дві публікації про одне й те ж з надією, що серйозний читач може й не звернути увагу на таке периферійне рукоділля. А я після ознайомлення з ним і переконання, що до імені аспіранта-дочки професор таки не забув доточити ще й себе, строчу на них обох донос, не забувши начепити (куди треба) ще і ярлик на зразок “автоплагіат”. Спробуй тоді комусь довести, що хтось із нас не верблюд! Бо ж що таке “автоплагіат”? “Автоекзекуцію” колись розтлумачив для бовдурів радвлади великий містифікатор Кость Буревій (він же – Едвард Стріха), а от що таке “автоплагіат” – жодний тлумачний словник не допоможе...

Творити “автоплагіат” – річ загалом ризиковита, бо він подібний до “автодоносу”. Тому краще писати “чисті” доноси. Береш твір якогось письменника чи студію літературознавця, абераційно вигадуєш про них щось – і поринаєш, відтак, у нірвану “чутства глибокого удовлетворення”. Є. Кононенко, наприклад, обрала для цього найменш захищеного... Гоголя. Прочитавши (мабуть, уперше в житті) його “Записки сумасшедшего”, вона головного героя повісті ні з сього ні з того перейменувала з *Поприціна* на *Поприщева*. Для чого? Виявляється, їй потрібне було слово “терен” (“братньою” мовою – “поприще”), з якого можна виснувати цілу філософію “націонал-занудства”, зреалізованого нібито-то в недавньому творі Л. Костенко “Записки українського самашедшого”. Аби чогось не переплутати, наведу це місце з аберацій Є. Кононенко (у недавньому числі журналу “Критика”) дослівно: “...Він (герой “Записок...” Л. Костенко. – М. Н.) страждає, бо не знайшов собі того терену (по-російськи *поприща*), де міг би працювати. Зовсім, як гоголівський божевільний, який марно носить (у гаманці чи за плечима? – М. Н.) прізвище **Поприщев**. Отже, індивідуальна незреалізованість, саме внутрішня незреалізованість, а не той факт, що він не знаходить себе в українській інфраструктурі, є причиною того, що самашедший стає не героєм, не мислителем, і навіть не блазнем, який принаймні вміє хвацько висміювати абсурдну реальність, а безнадійним *націонал-занудою*”. Тлумачити цю “філософію” навряд чи варто. Адже твір кожного письменника, як знаємо, слід судити тільки за запропонованими в ньому законами, а Л. Костенко сама ж “призналася”, що її герой “самашедший” – і крапка; якщо почнеш

шукати йому якогось “поприща-терену” чи відповідності життю, то справедливо “образяться” символи всіх Котів Мурів Е. Гофмана та Бегемотів М. Булгакова, котрі на “життєвість” ніколи не претендували. Це звичайна художня література, і донос на неї може змайструвати лиш паралітературознавець. Гоголь, даючи своєму героєві прізвище Поприщин, мав на увазі зовсім не “поприще” як місцевості чи давньої міри довжини (див. етимологію слова), а звичайний “прищ”; звідси й лейтмотивне в повісті “навантаження” цього образу. В одному місці твору йдеться про всіх чиновників і чортів, у яких “под язичком знаходиться маленький пузырёк и в нём небольшой червячок величиною с булавочную головку”, а в іншому – про “шишку” навіть в “алжирского дэя под самым носом”. Так Гоголь акцентує на “однаковості” всіх “самашедших” (американські психіатри стверджують, що Гоголь у своїх “Записках...” зафіксував протікання типової в божевільних хвороби – шизофренії), яких (для впізнаваності) могло елементарно “поприщити”...

Інакшим шляхом (у журналі “Слово і Час”) пішов П. Білоус, ім’я якого лиш випадково не названо в першому абзаці цієї репліки. Свій донос на мене він обклеїв такою кількістю ярликів, що й сам збився в їх переліку, заплутавшись, зокрема, в їх послідовності. Найперший ярлик ліпиться ним з приводу того, ніби моя стаття “Про помежів’я літератури й паралітератури” (друкувалася в “СіЧі”, скорочено також у “ЛУ”) нагадала йому “радянські часи” літературознавства. Перечитавши статтю зайвий раз, я переконався, що “радянськість” у ній можна побачити, хіба що глянувши на себе у дзеркало. Бо де це в радянські часи хтось говорив, що справжня література – в “ефемерному” (як обзиває його п. Білоус) підтексті? Хто тоді акцентував, що існують у літературі слова сказані й неказані, “слова-сенси” і “слова-симптоми” (В. Гофман), що твір – це на дві третини занурений у воду айсберг-підтекст (метафора Е. Хемінгуея), чи посилався на думку К. Станіславського, що “суть творчості – у підтексті. Без нього слово безпорадне...”? У радянські часи донощики й фарисеї (Ю. Шевельов, на якого любить посилатися п. Білоус, їхню діяльність називав інакше: “Так звана “критика” Щупаків, Коваленків тощо, не кажучи вже про меншу **свиноту** типу Гайових, Юрченків або Чернеців, запліднила нашу літературу новим критичним жанром – жанром публічного доносу”) користувалися лише текстом, приписували сказане героями твору їхньому автору, і той, пройшовши пекло кадебешних катувань, гримів за сибірські ґрати чи й одразу бачив перед собою цівку пістолета...

Глянувши ще раз у дзеркало, п. Білоус побачив мою “радянськість” ще й у тому, ніби я дискутую з Р. Бартом чи Ц. Тодоровим тільки тому, що це “буржуазне літературознавство”. Тут уже вигадка на всі не сто, а цілих тисячу відсотків! У моїй статті навіть відомий античник зі свічкою серед білого дня не знайде жодного “буржуазного” слова. Я ніде не заперечую Барта чи Тодорова, а лише висловлюю незгоду з деякими їхніми концептами: скажімо, із прагненнями “забалакати”, а не розгадати проблему художності, з неможливістю, як вважає Тодоров, розмежувати те, що належить до літератури, і те, що до неї не належить. А я, наприклад, відрізняю магічного Маркеса від кон’юнктурного Коельо, глибокого (хоч і темнуватого) Пашковського від здрібнілого Андруховича, котрий, як каже В. Панченко, заправся в літературу... То це що – посягання на “святая-святых”? Оті Барти й Тодорови – що, недоторканні? Та ж вони такі смертні, як і всі інші гомо сапієнс від літературознавства, і їхнє слово в цій науці не останнє. Скільки вже було “останніх” і в античну (чого вартий донос Зоїла на Гомера!), і в ренесансну, й у класицистичну, не кажучи вже про “романтичного” Гегеля, “реалістичного” Іполита Тена та ближчих до нас теоретиків раннього й пізнішого модернізму! Де вони? В історії! Щось від них

залишилося цілим, а все інше – лиш фрагменти розвитку літературознавчої думки. Це ж саме буде з Бартом чи Тодоровим, і нема на те ради: розвиток – це заперечення “попереднього” й утвердження на якийсь час “сучаснішого” погляду на феномен художньої творчості. Загрозу некритичного ставлення до названих “авторитетів” я бачу в тому, що (особливо в дисертаціях молодих дослідників) деякі їхні концепції й навіть їхня термінологія стають своєрідним “шиком” науковості; вони мало що прояснюють у розумінні феномену літератури і, як та ширма, затуляють будь-які спроби зосередитись і розвивати концепції вітчизняні, аби зрештою таки народити “собственных Платонов // и быстрых разумом Ньютонов”. Які глибокі в роздумах про літературу наші недавні постфеміністки (чи й деякі постмодернючі критики чоловічої статі), але як міцно їх тримають при собі Ніцше, Фройд, Барт чи Сімона де Бовуар та інші сини й дочки чужої культури! Хай би вже й тримали, але в ім’я чого? Аби вчинити черговий замах на генофонд національної думки й естетики? Бо ж усе, що від Марусі Чурай до Ліни Костенко, – це кітч; Котляревський – це малоросійський маскарад; позитивістські Шевченко і Франко затримали рух до модернізму; у псевдонімі Лесі Українки – народницька риторика й інфантильність, Єфремов – ханжа, Остап Вишня й Василь Земляк – котляревщина... І все це обставляється термінологією отих синів чужої культури. Та уважніше придивимося до Потєбні–Франка–Перетца–Зерова–Гнатишака–Чижевського! Вам відкриються такі простори мислення, що думки “чужих” навряд чи й знадобляться. Зважився ж Франко сказати, що Фройдів Заратустра не міг викликати якийсь переворот у науці, бо всього лиш переказував так звані вічні питання. А міркування Барта про лексії в художніх текстах багатьма літературознавцями давно вже зараховані до концептів, що сформульовані “на сорочьем языке псевдонауки”. Та коли б тільки це; згадані сини чужої культури пробували втручатися навіть у божественні справи. Один із них (Ніцше) прорік (з позицій юдаїзму), що Бог помер, а другий (Барт), що помер автор. Хай це метафори, але ж усьому є межа. А Бог же, як відомо, палицею не б’є: першого позбавляє глузду, а другого кидає в автокатастрофу. Гірко, але згадаймо, скількох талановитих літераторів недорахувалася Україна тільки в останні десятиліття! Прізвищ не називаю, бо не хочу турбувати спочилі, часом дуже близькі мені душі. Їхні фізіологічні негаразди (прикрий випадок, онкологія, наркоманія, алкоголізм та ін.) – похідні, а первинне полягає в тому, що вони почали механічно переймати антибожі риси чужої для нас культури. Містика? Можливо... Але вона – реальність. Д. Чижевський, міркуючи про містицизм у зв’язку з творчістю Гоголя, наголосив: це всього лиш уміння заглядати “по той бік” людини; здатність, зокрема, українського духу розуміти потойбічну природу людства. Отже, думай, Федя, глибше, а не ковзай по радянськості чи буржуазності. А якщо і справді захочеться поговорити більше про радянськість, то заглянь у робітню класика радянського літературознавства академіка О. Білецького: він підтримував таку тріаду вимог до роботи літературознавця, яку застарілою навряд чи й назвеш: “про що?”, “як?” і “навіщо?” пишеться твір. У необізнаності з “буржуазним” літературознавством його, як знаємо, запідозрити ніхто не зважиться...

Про інші ярлики п. Білоуса, які він намагається начіпляти на мене (“образність”, “образний лад”, “емоційна виразність” та інші азбуки), говорити не випадає. Про “оцінки” і “смак” як категорії Білоусового критичного мислення доводиться теж змовчати; ця термінологія годиться хіба що для “оцінки” жаданівського “Декамерона”, який читачі, за твердженням п. Білоуса, розкуповують, отже (висновок), це щось таки важливе й жодній критиці не підлягає. Любителів каналізаційної термінології, як знаємо, серед “народу” не бракує, і той “народ” справді може розкупити яких завгодно “Декамеронів” (бо то, як сказав би

Тарас Григорович, “грязнейшие малороссийские вирши”, а грязь для відомої саломосної істоти – кайф), але згадаймо: розкупували свого часу й витворчість Потапенка, і йому через те (хай іронічно) заздрих навіть Чехов. Але де тепер той Потапенко? Та й невже так безнадійно застаріло пушкінське “Поет, не дорожи любовію народною” (переклад І. Франка)? Навіщо ж тоді, питається в задачі, існує професійне літературознавство? Воно, до відома п. Білоуса, не “смакує” й не “оцінює”, а **м і р к у є** про літературу, її художній та інтелектуальний потенціал. Так от: жаданівський “Декамерон” і багато чого подібного не тільки лексикою, а й безпроблемністю та безконфліктністю відтягує сучасну літературу ледве чи не в час зникнення літературного процесу у 50-х сталінських роках. Збунтувалися тоді, як відомо, шістдесятники, а хто збунтується проти “Декамеронів” сьогодні, сказати важко, якщо йому підставляє плече навіть така потужна периферія...

Звичайно, кожен зі смертних не може зупинитися на досягнутих помилках. От і я: думав, що “зреплікую” промахи Є. Кононенко й П. Білоуса як авторів “чистих” доносів, а вийшло, що маємо справу з “автодоносами”: перша донесла на себе, бо гоголівського Поприщина обізвала Поприщевим і тому розвела демагогію про роман сучасної авторки, а другий, чіпляючи мені ярлики “радянськості” та “буржуазності”, komponував їх, як виявляється, коли дивився на себе у дзеркало. Не второпавши навіть, що ж воно означає в Ю. Шереха – ота “вглядова” та “наглядова” критика і до кого її можна притулити. А йшлося там про звичайне паралітературознавство... “Гай-гай”, – сказав би П. Загребельний у “Левиному серці” про свого Самуся, якому “вже давно треба було б набити морду”.

Отримано 19 березня 2012 р.

м. Київ

Наші
презентації

Просалова В.А., Бердник О.С.

**Інтертекстуальність художнього тексту:
текстотвірний і рецептивний аспекти:
Монографія / Донецький національний
університет. – Донецьк: Норд-Прес, 2010. – 152 с.**

Присвячена важливим питанням теорії інтертекстуальності монографія складається з трьох розділів: “Інтертекстуальність: термінологія, типологія”, “Ідеї інтертекстуальності в порівняльному літературознавстві” (обидва – авторства В. Просалової) та “Рецептивні аспекти інтертекстуальності” (О. Бердник), у яких усебічно розглянуто низку концепцій інтертекстуальності, категоріальний апарат міжтекстових студій, інтермедіальність як вияв міжмистецької взаємодії тощо, а головне – запропоновано модель інтертекстуального вивчення літературного твору. Прикметною особливістю книжки є й те, що теоретичні узагальнення дослідниць підкріплені конкретним аналізом низки творів, переважно з доробку письменників “Празької школи”.

О.Б.